

TALLINNA ÜLIKOO
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES

18

Julia Tofantšuk

**IDENTITEEDI KONSTRUEERIMINE
KAASAEGSETE BRITI NAISKIRJANIKE LOOMINGUS
(Jeanette Winterson, Meera Syal ja Eva Figs)**

Analüütiline ülevaade

TALLINNA ÜLIKOO
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES

18

Julia Tofantšuk

**IDENTITEEDI KONSTRUEERIMINE
KAASAEGSETE BRITI NAISKIRJANIKE LOOMINGUS
(Jeanette Winterson, Meera Syal, Eva Figs)**

Analüütiline ülevaade

Germaani-romaani filoloogia osakond, filoloogiateaduskond, Tallinna Ülikool.

Dissertatsioon on lubatud kaitsmisele doktorikraadi taotlemiseks kirjandusteaduse alal 16. jaanuaril 2007. aastal Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste doktorinõukogu poolt.

Juhendaja: Suliko Liiv, Tallinna Ülikooli professor

Oponent: Tiina Ann Kirss, Tartu Ülikooli professor

Kaitsmine toimub 16. märtsil 2007. aastal kell 13.00 Tallinna Ülikooli ruumis K-420, Narva mnt 29, Tallinn, Eesti.

Autoriõigus: Julia Tofantšuk, 2007
Autoriõigus: Tallinna Ülikool, 2007

ISSN 1736-3667 (analüütiline ülevaade, *online*, PDF)
ISBN 978-9985-58-478-1 (analüütiline ülevaade, *online*, PDF)

Tallinna Ülikooli kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.kirjastus.tlu.ee

SISUKORD

AUTORI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID.....	4
SISSEJUHATUS	5
Identiteediteema aktuaalsus.....	5
Uurimuse eesmärgid, materjal ja probleem	5
Uurimuse teaduslik uudsus	6
Töö struktuur	6
UURIMUSE TEOREETILINE TAUST	8
IDENTITEEDITEEMA KÄSITLUS KAASAEGSETE BRITI NAISKIRJANIKE LOOMINGUS	9
KOKKUVÕTE	11
CONSTRUCTION OF IDENTITY IN THE FICTION OF CONTEMPORARY BRITISH WOMEN WRITERS. <i>Summary</i>	12
ANALÜÜTILISES ÜLEVAATES VIIDATUD KIRJANDUS	13

AUTORI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID

- I. Julia Tofantšuk 2007. Time, Space and *HerStory* in the Fiction of Eva Figes. – Ann Heilmann & Mark Lewellyn (eds). *Metanarrative and Metahistory in Contemporary Women's Writing*. London: Palgrave, 59–72 (eelretsenseeritud).
- II. Julia Tofantšuk 2006. Mirrors, Fences and Boundaries in the Construction of Identity (Meera Syal and Eva Figes). – Markku Lehtimäki & Julia Tofantšuk (eds). *Thresholds of Interpretation: Crossing the Boundaries in Literary Criticism*. TLU, Tampere University, 104–128 (eelretsenseeritud).
- III. Julia Tofantšuk, Markku Lehtimäki 2006. Preface. – Markku Lehtimäki & Julia Tofantšuk (eds). *Thresholds of Interpretation: Crossing the Boundaries in Literary Criticism*. TLU, Tampere University, 5–8.
- IV. Julia Shamarina 2004. All Aboard the Ship of Fools: History, the Bible and *Moby Dick* in Jeanette Winterson's *Gut Symmetries*. – Markku Lehtimäki & Marina Grishakova (eds). *Intertextuality and Intersemiosis*. Tartu, Tampere University, 75–91 (eelretsenseeritud).
- V. Julia Shamarina 2004. Out of Eden: Eva Figes' Complicated Identities. – Ulrike Behlau & Bernhard Reitz (eds). *Jewish Women's Writing of the 1990s and Beyond in Great Britain and the United States*. Trier: WVT (MUSE: 5), 163–180 (eelretsenseeritud).
- VI. Julia Shamarina 2004. Star-Dust of History or Holocaust Survivors? Identity in the Writings of Jeanette Winterson and Eva Figes. – Neil Murray & Tony Thorne (eds). *Multicultural Perspectives on English and American Language and Literature*. TPÜ, King's College London, 140–147.
- VII. Julia Shamarina 2002. Construction of Identity in the Writings of Angela Carter and Jeanette Winterson. – Wladislaw Witalisz & Peter Leese (eds). *Proceedings of the 10th Annual Conference of Polish Association for the Study of English*. PASE Papers in Culture and Literature. Krakow: Uniwersytet Jagiellonski, 269–273.
- VIII. Julia Shamarina 2001. Identity in 2000: the Inside and the Beyond in Jeanette Winterson's *The PowerBook*. – Suliko Liiv (ed). *International Perspectives on English and American Language and Literature II*. Tallinn: TPU, 128–140.
- IX. Julia Shamarina 2000. Subverting the Canon or Canonising Subversion? – *Bulletine*, 2. Senter for Kvinneforskning, Universitet i Oslo. Oslo: SFK, 33–34.
- X. Julia Shamarina 2000. The Philosophy of the Body and Estonia in Transition in Kärt Hellerma's *Alkeemia*. – *Women in Literature and the Arts – Ten Years After the Changes*. Budapest: Central European University, 58–70.
- XI. Julia Shamarina 1999. Laugh Your Head Back On: Hélène Cixous' Theory and its Illustration in the Work of Angela Carter. – Richard Nordquist (ed). *International Perspectives on English and American Language and Literature*. Savannah, USA: Armstrong Atlantic State University, 139–148.
- XII. Julia Shamarina 1999. It Is the Mind that Needs to Be Changed. – *Bulletine*, 2. Senter for Kvinneforskning, Universitet i Oslo, 34–35.
- XIII. Julia Shamarina 1999. Angela Carter on the Ideology of Pornography: Rereading Marquis de Sade. – *Women's Worlds 99*. The 7th International Congress on Women. Proceedings. Tromsø, Norway. <<http://www.skf.uit.no/WW99/proceedings/proceedings.html#VII.GENDERING-THE-PAST>>.

Autori toimetatud väljaanded

Thresholds of Interpretation: Crossing the Boundaries in Literary Criticism. Ed. J. Tofantšuk & M. Lehtimäki. TLU, Tampere University, 2006, 292 lk.

How to Bridge the Gap Between Us: Gender and Sexual Safety. Ed. J. Lewis, J. Shamarina, S. Blumberg. Tallinn: Hunt, 2000, 56 lk.

SISSEJUHATUS

IDENTITEEDITEEMA AKTUAALSUS

Identiteediküsimus on üks tähtsamaid 20. sajandi vahetuse probleeme. Hõlmates nii erinevaid distsipline, nagu sotsioloogia, keskkonnateooria, kirjandusteooria, filmi-, meedia- ja kultuuriuuringud, kultuuri-antropoloogia ja kultuurilugu, on identiteet keeruline, vastuoluline ja seetõttu kaasaegses diskursuses aktuaalne probleem. Teoreetikute tähelepanu keskmes on 21. sajandi isiksuse olulised aspektid, nagu sugu, rahvus, rass, päritolu, seksuaalsus, religioon ja muud “konkureerivad komponendid”, kui kasutada kultuuriteoreetik Kobena Merceri (1992: 424) sõnu, kes rõhutab, et identiteedi “konkureerivad definitsioonid” viitavad sellele, et “isegi kui me ei ole identiteedi tähenduses kindlad /.../, on see, kriisi sattunult, ikkagi probleem” (*Ibid*).

20. sajandi ajalugu kujundanud sündmused ja protsessid (kaks maailmasõda, holokaust, külm sõda, koloniaalriikide iseseisvumine, migratsioonilained, naisliikumine, seksuaalrevolutsioon, multikultuurilisus, poliitiline korrektsus ja selle lõpp jne) ning eriti viimaste aastate traagilised sündmused (9/11 ehk New Yorgi tragöödia, 7/7 ehk Londoni plahvatused, rahvusvaheline terrorism, Iraagi sõda jne) tõstavad esile just identiteediga seotud küsimusi. Kes me oleme/ kes ma olen? Kuidas meid nähakse? Kes vaatab? Kelle pilk otsustab? Kus on “mina” – sees? väljas? Kus on normi/ hälbe piir? Kes määrab normaalsuse/ ebanormaalsuse kriteeriumid, loob käitumismudeleid? Kus ja miks lõpeb tolerantsus “teise” vastu? Millised on “teise” konstrueerimise mehhanismid – sotsiaalsed? mütoloogilised? visuaalsed? Mis on “Suur” ja “väike” ajalugu? Kes räägib ja kelle eest räägitakse? Need ja paljud muudki päevakajalised küsimused jõuavad üha rohkem ka kirjanduslikku diskursusse, kus neist saavad kõige põletavamad teemad, mida käsitletakse kaasaajal väga erinevalt, andes kriitikutele ja lugejaskonnale rohkesti mõtlemisainet ning (võimalik et ka) lootust olukorra parandamiseks.

UURIMUSE EESMÄRGID, MATERJAL JA PROBLEEM

Käesolevas doktoritöös uuritakse identiteeti kui kaasaegse poliitilise, sotsiaalpsühholoogilise ja filosoofilise diskursuse probleemi, vaadeldes seda kirjandusteadusliku nurga alt. Töös käsitletakse kolme kaasaegse briti naiskirjaniku – Meera Syali (s. 1963), Jeanette Wintersoni (s. 1959) ja Eva Figesi (s. 1932) – loomingut. Materjali valikul lähtuti järgmistest kriteeriumitest:

1. Kõik kolm on kaasaegsed naiskirjanikud, kes elavad ja avaldavad oma töid Inglismaal (Figes on küll vanema põlvkonna esindaja, mis omakorda pakub huvitavaid võrdlusvõimalusi).
2. Nende erinev päritolu võimaldab käsitleda identiteeti laiemas kontekstis, mitmetasandilise struktuurina.
3. Põhjalikud uurimistööd nende loomingust puuduvad. Põhjuseks on kas alahindamine (Figesi puhul), autori suhteliselt hiljutine ilmumine kirjandusmaastikule (Syali) või kriitiliste lähenemisviiside piiratus (Wintersoni, aga ka Figesi ja Syali loomingut uurimisel). Vaatamata teatud teadusliku huvi olemasolule ei ole siiani nimetatud autorite loomingus leidnud põhjalikku käsitlemist identiteedi teoreetilised ja diskursiivsed aspektid ega selle mitmekesisus ja kompleksus.

Seega on käesoleval uurimisel mitu **eesmärki**. Esiteks, uurida identiteeti laiemas mõttes, analüüsida olemasolevaid ja võimalikke definitsioone ja käsitlemisviise, võttes arvesse nii traditsioonilisi kui ka kaasaegseid vaateid ning toetudes sealjuures identiteedi ebastabiilsuse ja konstrueeritavuse põhimõttele. Teiseks, analüüsida, kuidas avalduvad need põhimõtted kaasaegsete naiskirjanike loomingus. Uurimus tõstatab **probleemi**, kas on võimalik luua niisugune identiteedi paradigma, mis ei käsitleks seda stabiilse ja kategooriasse (sugu, rahvus, rass, päritolu, religioon jne) lahterdatud nähtusena, vaid vastuoluliste, tinglike, ebastabiilsete ja kunstlikult seatud piire ületama kalduvate koostisosade kombinatsioonina.

UURIMUSE TEADUSLIK UUDSUS

1. Väitekirjas ei taandata identiteeti teatud kitsale kategooriale, vaid vaadeldakse erinevate aspektide kombinatsioonina; aspektid on tinglikud ja stabiilset ega objektiivset põhja neil pole. Käsitledes identiteeti laiemas mõttes, annab töö oma panuse mitte ainult kirjanduskriitikasse, vaid ka identiteedi-teooriasse.
2. Töö **metodoloogias** on teoreetiliste ja ilukirjanduslike tekstide kõrvutav analüüs. Analüüsitavaid teoseid käsitletakse mitte ainult poliitiliste või kultuuriliste väidetena, nagu seda eeldaks uurimuse iseloom ja nagu seda on analüüsiks valitud kirjanike puhul tehtud varem (vt allpool). Käesolevas uurimistöös pööratakse tähelepanu ka teose ilukirjanduslikule aspektile, selle keelele, struktuurile ja “narratiivsele identiteedile”. Püütakse vältida feministlikule lähenemisele omast liigemotsionaalsust, kuigi sooprobleemid ja naise positsioon on uurimuses olulisel kohal.
3. Kuna töö tegeleb kahe seni vähetuntud naiskirjaniku loominguga (Syal ja Figes), on teatud määral tegemist ka nende “avastamisega”. Nimetatud autorite teoste kõrvutav lugemine võimaldab näha nende loomingut ja identiteediküsimusi uues valguses.

TÖÖ STRUKTUUR

Väitekirja “Identiteedi konstrueerimine kaasaegsete briti naiskirjanike loomingus” koosneb sissejuhatusest, kolmest peatükist, millest kaks teoreetilised ja üks analüütiline, ning lõppsõnast. Iga peatükk jaotub konkreetsetele teoreetilistele või kirjanduskriitilistele probleemidele pühendatud alapeatükkideks. Mainitagu, et analüütiline (kirjandusteaduslik) peatükk (ptk III) moodustab väitekirja proportsionaalselt mahuka osa (u 100 lk) ning sisaldab autori panust Wintersoni, Syali ja Figesi kriitikasse. Töö on varustatud viidatud kirjanduse loeteluga (120 allikat) ja lühendite nimekirjaga.

Sissejuhatuses räägitakse probleemi aktuaalsusest, töö eesmärkidest, metodoloogiast ja uudsusest. Antakse ülevaade seni tehtud tööst Wintersoni, Syali ja Figesi kirjandusteadusliku uurimise valdkonnas. Lisaks jõutakse järeldusele, et olemasolev ja kättesaadav kirjanduskriitika nende autorite kohta on üsna napp ja ühekülgne. Nimelt, Wintersoni uuringud on tihti taandatud tema kirjandusliku meetodi (postmodernismi) kirjeldamisele või tema eluloo ja eluviisi seostamisele raamatute temaatikaga (tihti kirjeldab ta naistevahelist armastust; loob oma, originaalse, muinasjutulise maailma; sotsiaalsed kommentaarid on teravad; lisaks käsitleb ka gay-teemasid ja feminismi). Identiteedile kui probleemile sõna laiemas mõttes osutatakse vähe tähelepanu. Tuntuimad monograafiad, nimelt Helena Grice'i ja Tim Woodsi “I'm Telling You Stories: Jeanette Winterson and the Politics of Reading” (1998) ning Helene Bengstoni “Sponsored by Demons: The Art of Jeanette Winterson” (1999), on pühendatud Wintersoni ainulaadsele postmodernismile ja lesbipoliitikale. On uuritud ka feminismi ja intertekstuaalsust (Müller, Palmer, Doan, Soovik). Identiteedi ebastabiilsust küll mainitakse (Miller, Onega), kuid jälle postmodernismi raames, selle tõsisele poliitilisele tähendusele tähelepanu osutamata. Käesolevas väitekirjas käsitletakse identiteeti pidevalt muutliku protsessina; tähelepanu keskmes on identiteedi konstrueerimise probleem ning selle materiaalsed, metafüüsilised, visuaalsed või fiktiivsed koostisosad.

Mis puudutab järgmist väitekirjas uuritavat kirjanikku, Eva Figesi, siis tema loomingu kriitiline arutelu on üsna napp, kuigi ta on avaldanud neliteist romaani ja ka publitsistikat. Ingliskeelses kriitilises ja teatme-kirjanduses viidatakse talle kui “feministile” või “feministist radikaalile” (Drabble, Rüter). Figesi rahvuse ja päritolu küsimust hakati uurima alles hiljuti (Stein). Figesi diskursuses taandatakse tema rahvuslik identiteet juudi päritolule (autor on Inglismaale immigrerinud saksa päritolu juut). Identiteediküsimust laiemas, üldteoreetilises mõttes ei ole kriitikud siiani põhjalikult käsitlenud. Käesolevas uurimistöös püütakse Figes feministlikust lahrist välja võtta, vaadeldes tema loomingut Syali ja Wintersoni omaga kõrvuti. Keskendutakse isikliku identiteedi kujunemise psühholoogilisele aspektile, tegelaste etnilisele kompleksusele ja keele sümbolsele rollile piiride seadmisel.

Meera Syali raamatuid vaadeldakse tavaliselt etnilise nurga alt (Jones, Marshall). Autor on teise põlvkonna briti-india diasporaa esindaja. Vaikimisi peab selline kirjanik käsitlema just diasporaad puudutavaid küsimusi; soo dünaamikale tema loomingus pööratakse vähe tähelepanu ja teose kirjanduslikule küljele veelgi vähem – kui kirjanik ei ole just Salman Rushdie kaliibriga mees. Käesolevas väitekirjas keskendutakse lisaks etnilisusele ka hübriidsuse nähtusele ja “teise” probleemile üldiselt. Figesi ja Syali võrdlevas analüüsis käsitletakse ea, ajaloo, perekonna ja üldnimikkuse küsimusi, millele kriitikud ei ole siiani piisavalt tähelepanu osutanud. Uuritakse ka piiri ja peegli metafoore ning emadusega seotud probleeme (toetudes Lacani ja Kristeva psühhoanalüütilisele retoorikale).

Lähtudes püstitatud eesmärkidest, on väitekirja põhiosa struktuur alljärgnev.

Peatükk I, pealkirjaga “Identiteet: definitsioone ja teoreetilisi küsitavusi”, annab ülevaate erinevatest identiteedi definitsioonidest, seletades ühtlasi lahti teisi väitekirjas kasutatavaid mõisteid, nt *identifitseerimine*, *konstrukt*, *konstrueerimine*, *abjekt*, “teine” jne. Jälgitakse probleemi käsitlust psühhoanalüüsis, sotsiaalpsühholoogias, võimufilosoofias, souuringutes ning kultuuriuringutes ja selle esinemist kirjandusteaduses. Võttes arvesse nii essentsialistlikke lähenemisviise (Freud, prantsuse psühhoanalüütiline feminism) kui strateegilist konstruktivismi (Hall, Foucault, Butler), püütakse vältida nende teooriate karisid ja keskendutakse identiteeti diskursiivse konstrueerimise protsessile, kus identiteet esineb erinevate elementide sulamina, milles saavad kokku sugu, seksuaalsus, rahvus, päritolu, vanus, klass, religioon jne.

Diskursuse osatähtsuse rõhutamiseks pühendub **peatükk II**, pealkirjaga “Identiteedi sümboolsed ja keeleliised piirid”, erinevate keelefilosoofide teooriatele. Põhjalikumalt uuritakse Jacques Lacani ja Julia Kristeva vaateid ning diskursuse rolli identiteedi konstrueerimisel ja keele võimet luua isiksuse/*ego* sümboolseid ja alateadvuslikke piire.

Diskursiivseid piire ning “välise” ja “sisemise” sümboolset mängu indiviidi konstrueerimisel käsitletakse väitekirja **III peatükis**, kus analüüsitakse uurimuseks valitud autorite ilukirjanduslikke teoseid. Sissejuhatav **alapeatükk 3.1** käsitleb klassikalisi tekste (Piibel, John Miltoni “Kaotatud paradiis”, DH Lawrence'i luule), **alapeatükk 3.2** on pühendatud Jeanette Wintersoni romaani “Gut Symmetries” lähilugemisele (*close reading*). Romaani käsitletakse teoreetik Mark Currie “teoreetilise ilukirjanduse” (*theoretical fiction*) näitena (Currie 1998: 51–70). Uuritakse binaarseid opositsioone ning “konstrueeritud” ja “tõrjutu” identiteedi mõisteid. Lisaks sellele asetatakse probleem laiemasse konteksti ning analüüsitakse Wintersoni romaani intertekstuaalsust, millega ta lisab ajatutele probleemidele kaasaegsust. Romaani “Gut Symmetries” arutelu jätkub sümboolsel tasandil **alapeatükis 3.3**. Vaadeldakse Lacani diskursuses esinevat *peegli* metafoori, mis loob “killustatud mina” või *ego*-ideaale (Lacan 1982: 95–96). Selles alapeatükis asetatakse Wintersoni peegel Figesi omaga kõrvuti ning uuritakse lingvistilisi piire nimetamise/ nime andmise kaudu.

Piirid muutuvad füüsilisteks **alapeatükis 3.4**. Uuritakse kultuurilise “teise” metafoori ja sellele järgnevalt kultuurilise “vahepealse” (*culture's in-between*, Bhabha 2003: 54) mõistet. Näidatakse, kuidas Figesi ja Syali teoste immigrantidest tegelased jäävad erinevate peeglite ja “mina-ideaalide” vahele kinni. Lõpuks jõuavad nad aga “lävele”, kus “teise” narratiivid enam ei tööta.

Immigrandi kogemused ja oma identiteedi kujundamine on ka naiste *Bildungsromani* oluliseks teemaks, millele on pühendatud **alapeatükk 3.5**. Jõutakse seisukohale, et Figesi ja Syali jaoks illustreerib see žanr kõige efektiivsemalt protsesse, mille käigus, välise ja areneva enesetaju kokkupõrkes, tekib naise identiteet. Kuigi karakterite poolt üleelatud protsesside kirjeldamisel on kasutatud sõna “kujundamine”, ei jõua tegelased lõppkokkuvõttes stabiilse identiteedini, kuna inimeste (aja)lood ja isiksused jäävad vaatleva pilgu (*gaze*) ja keele objektiks.

Naise identiteedi konstrueerimist vaadeldakse läbi aja ja ruumi dialektika **alapeatükis 3.6**. Tähelepanu vääriavad Eva Figesi romaanid ja tema pakutud *herstory* (ehk naisaja/loo) mõiste meeste loodud ametliku Ajaloo (*History*) alternatiivina. **Alapeatükis 3.7** pöörduetakse visuaalsete konstruktidest poole ning käsitletakse “kultuuri pilgu” võimu fenomeni. Samas vaadeldakse representatsioone, mis loovad “reaalsust” ja

“ekslikke identiteete”. Lisaks “teise” visuaalsetele konstruktsioonidele viiakse sisse Homi Bhabha hübriidi mõiste (Bhabha 2003: 58). Syali hübriidide näitel püütakse vastata küsimusele, kas hübriidus on pigem võimetuse positsioon või vastupidi, suurema potentsiaaliga rikastatud “vahepealne” ruum.

Visuaalseid piiranguid ületatakse Wintersoni raamatus “The Powerbook”, millega lõpeb väitekirja analüütiline osa (**alapeatükk 3.8**). Wintersoni mängus Küberruumiga, e-persoonidega ja tinglike identiteetidega haihtuvad “sisemise” ja “välise” piirid ning kaovad ära “abjektid” ehk “tõrjutu” identiteedid.

UURIMUSE TEOREETILINE TAUST

Identiteet on suhteliselt vana termin, mida on aegade jooksul kasutatud paljudes valdkondades. Termin tänapäevane tähendus erineb oluliselt omaaegselt – siinses uurimuses käsitletakse identiteeti kui h i l j u t i muutunud mõistet. Toetutud on suures osas Stuart Halli ideedele, võtmefiguurile tema enda rajatud kultuuriuuringutes, distsipliinis, mis viib kokku paljud teised identiteediga tegelevad valdkonnad (psühholoogia, sotsioloogia, soouuringud, ideede ajalugu jt). Halli käsitluses on keskne vahetegemine *identifitseerimisel* ja *identiteedil*, kahel terminil, mida on kasutatud segamini ajades ka väärtalt. Halli lähenemine on diskursiivne. Ta mõistab *identifitseerimist* ‘artikuleerimisprotsessi’ või ‘kokkuõmblemisena’ (Hall 2003: 4), diskursiivse tegevusena, mille käigus subjekt “identifitseeritakse” teatud kategooria, näiteks rassi, rahvuse, seksuaalsuse, vanuse, klassi, piirkonna, religiooni või mõne muuga. Identifitseerimisprotsess toimub erinevuse pinnal, mis tähendab, et konstrueeritud objekt identifitseeritakse sageli millegi taustal, millest erinetakse. Protsess võib toimuda alateadvuse tasandil – Lacani väitel me näeme täpselt seda, mida meil pole. Erinevus võib seisneda mittevastavuses normile või kultuuriideaalile, kusjuures protsessi komplitseerib sümboolsete piiride markeerimine ja piirinähtuste ilmumine. Viimaseid sageli redutseeritakse, mis hõlbustab küll identiteedi konstrueerimist, ent teeb selle ka kunstlikult suvaliseks, vähem usaldusväärseks. “Piirinähtuste redutseerimine” tähendab esmalt subjekti lihtsustavat hindamist ainult ühe kategooria alusel (elus on ta “teine”, kirjanduses tegelane ja kriitikas autor), mis on Euroopas ja Põhja-Ameerikas üldaktsepteeritud lähenemine, ulatudes tagasi traditsioonilise psühholoogiani, ennekõike 20. sajandi isiksusteooria arengus oluliste Freudi ja Lacani Teise konstrueerimise loogikani.

Identiteedi üks oluline tahk on sooline identiteet (*gender¹ identity*), mida peetakse traditsiooniliselt naisuurimuste pärusmaaks. Teema on aga sedavõrd komplitseeritud, et feministliku teooriaga seda ei ammenda. Käesolev töö üritabki näidata, et soolist identiteeti ja selle konstrueerimise mehhanisme ei saa käsitleda isoleeritult, vaid identiteedi, abjektsiooni ja hälbelise käitumise *konstrueerimise* üldise näitena. Eriti oluline on niisugune loogika kultuurilise Teise, võimuta Teise ja karistatava Teise produtseerimisel.

Normatiivsuse ja identiteedi konstrueerimise diskussiooni võtmeteoreetik on Judith Butler, kelle töödes on kesksel kohal soonormide ja sookäitumise konstrueerimise teema. Butler kasutab oma mõttekäikudes Julia Kristeva *abjekti* mõistet, mille loomisel on Kristeva lähtunud analoogiast *subjekti* ja *objektiga*. Julia Kristeva defineerib *abjekti* (täht-tähelt ‘tõrjutut’) oma töös “Jälestuse jõud” (1982), tähistades sellega “jälestust/hirmu” (*horreur*) füüsilise allaneelamise, mina ja teise piiride mittetunnistamise ees; abjekt on miski, mis “identiteeti, süsteemi, korda häirib” (Andermahr jt 1997: 7). Butler räägib sotsiaalselt elamis-kõlbmatustest *abjektsiooni tsoonidest*, mis ähvardavad subjekti ettekujutuses tema puutumatus. Tüüpiline tõrjereaktsioon abjektsiooni tsooni ees oleks “pigem ma suren, kui seda teen või olen” (Butler 1993: 243). Butler ja Hall on Kristeva ideid arendanud. Judith Butler kirjutab peamiselt “vaestest abjektolenditest”, kes

¹ Inglise keeles eristatakse kaht mõistet: *sex* (sugupool, bioloogiline sugu) ja *gender* (soolisus, sotsiaalne sugu). Esimene on sooteooria järgi bioloogiline, kaasa sündinud ja seotud inimese bioloogiste funktsioonidega. Teine aga sootsiumi/kultuuri poolt peale surutud, konstrueeritud ja traditsiooniga ülal hoitud. Käitumismudeleid, sotsiaalseid rolle, ootusi, väärtusi, soolist identiteeti ja seksuaalsust konstrueeritakse vastavalt inimese soole juba sünnist peale (ultraheli leiutamise juba enne sündi, Butler 1993: 7). Nii tekibki “konstrueeritud” sooline identiteet ning sellega seotud piirangud ja probleemid, mille juured ei ole bioloogias, vaid ühiskonna struktuuris.

ei täida sotsiaalseid ootusi ja on justkui “sootud” (tähendab: ei sobi traditsioonilisse (hetero-)seksuaalsesse skeemi). Hall käsitleb samamoodi rahvust. See on tähenduste konkureerimine, ja kuivõrd “inimlikkuse” omadusi määratakse normatiivsete atribuutidega, seatakse kahtluse alla just nende inimlikkus.

Paljudes käsitlustes on keskne normatiivsuse probleem. Butler, Hall ja Michel Foucault näevad igasuguse normatiivsuse kehtestamises võimu teostamist. Hall – nagu Simone de Beauvoir'i kontseptsioon “pigem saada kui olla” ja Butleri kompleksne teoreetiline diskursus, mis analüüsib konstrueerimise erinevaid vorme – rõhutab, et k õ i k i identiteedi vorme konstitueeritakse alati “representatsiooni siseselt, mitte väliselt” (Hall 2003: 4). Käesolevale uurimusele on oluline arusaam, et identiteet ei ole terviklik (õmb-lusteta), vaid koosneb osadest ja erinevustest, rassi, rahvuse, klassi, seksuaalsuse, soo, religiooni, vanuse jt komponentidest, mis liigitakse või “õmmeldakse” kokku, tehes meist need, kes me oleme. Sellepärast on identiteetid 1) alati ajutised; 2) alati kompleksed; 3) alati omakorda kompleksse ja ajutise erinevuse (või erinevuste kogumi) tagajärjed. Seega on identiteedi konstrueerimine subjekti identifitseerimine mingi normi taustal, mis ei ole absoluutne ega fikseeritud, vaid muutlik nagu subjekt ise. Sellisel juhul ei saa rääkida stabiilsest subjektist, sest teda identifitseeritakse pidevalt millegi taustal, mis ise pidevalt muutub. Hall põhjendab veenvalt vajadust alternatiivse identiteedikäsitluse järele, mis näeks selles diskursuste ja konkreetse ajaloolise situatsiooni produkti, konkreetset diskursiivset modaalsust ja konkreetset avaldus-strateegiat, mille puhul on tegemist muutliku protsessiga, kus püsiv on vaid *normi* ja *teise* mõistete olemasolu.

IDENTITEEDITEEMA KÄSITLUS KAASAEGSETE BRITI NAISKIRJANIKE LOOMINGUS

Kõik kolm käsitletavat kirjanikku – Jeanette Winterson, Meera Syal ja Eva Figes – tegelevad representatsiooni teema ja normi/teise binaarsuse konstrueerimisega, otsides sealjuures võimalusi niisuguste kitsaste jaotuste teisaldamiseks.

Eva Figes loob klaustrofoobilise maailma kuuleka, alandliku ja tumma identiteediga naispeategelasega, keda kammitsevad tema enda keha ja arhetüüpsete füüsiliste piiride piiratud ruum (tuba, voodi, linn). Naise kui teise identiteet koosneb paljudest komponentidest, mis kõik sõltuvad kontekstist ega toetu mingile “reaalsele” rahvusele. Alati on väliskeskond see, mis konstrueerib kangelanna (eriti markantselt raamatus “Little Eden”) kui juudi, sakslase, mitte-inglase; saksa-juudi või inglise-juudi. Ent tema “salajane, üksildane tuum” (Figes 1978: 91) jääb puutumatuks, ja kui pealepandud vale-minad kihthaaval maha võtta, jõuab ta oma tuuma ehk eneseidentiteedini. Nii on see ennekõike romaanides “Days” ja “The Tree of Knowledge”, mis ei tegele rahvusküsimusega, vaid käsitlevad naise keha koloniseerimist ajaloo, aja ja Sümbolse Korra poolt.

Kolme kirjanikku võrreldes võib öelda, et Figesi usk pealesunnitud minade ja väljamõeldud identifitseerimise aluse kindla eneseidentiteedi olemasolusse on kõige suurem. Romaani “Nelly's Version” peategelane takerdub tema ees hoitavatesse peeglitesse, kus vaatavad vastu kõikvõimalikud naist struktureerivad rollid ja ootused talle kui abikaasale, emale, leplikule naisele, vananevale keskklassist kehale, (võimalik et) vaimuhaigele inimesele – ükskõik kellele, ainult mitte isiksusele, keda ta meeletult püüab oma sisemuses alles hoida. Romaanis lõpeb võimetus säilitada oma eneseidentiteedi puutumatus ümbruse poolt konstrueeritud identiteetidest mõistuse kaotusega ja sellele järgneva naelutatusega ühte kohta, ühte ajaloo punkti ja ühte ühiskondlikku lahtrisse. Romaani “The Tree of Knowledge” kangelannal seevastu õnnestub luua oma ajaloo versioon (mis on küll spetsiifiline ja kummutav, naise enda lugu) ja nõnda ei ole tema enam passiivselt nähtamatu, vaid põgeneb talle määratud kohast oma valitud suunda – milleks on tema sisim tuum ehk eneseidentiteet.

Figes kuulub varasemasse põlvkonda ja nii ei ole teda kujundanud postmodernismi ega rassipoliitika, mis tekkisid 1980. aastate lõpus ja 1990. aastatel. Winterson ja Syal seevastu said küpseteks kirjanikeks põlvkond hiljem ja neid seostatakse õigustatult postmodernismi traditsiooniga. Näib, et nemad ei tunnista stabiilse sisemise mina olemasolu ja kujutavad oma tegelasi hulpimas võimalike minade maailmas, millest ühegi külge ei kinnistuta või kui, siis sunniviisiliselt. Võtnud eesmärgiks “stereotüüpide lõhkumise”, esitleb **Meera Syal** lugejale hübriide – territooriumide, kultuuride ja konstrueerivate pilkude vahele löksu jäänud olendeid. Meena romaanis “Anita and Me” ja naised romaanis “Life Is Not All Ha-ha Hee-hee” on inimesed, kes ei kuulu kuhugi konkreetset ja kannavad konstrueeritud identiteete kui rätsepakostüüme, sellal kui nende “sisimas tuumas” on mittekkuulumisest, viimase võimatusest välja kasvav äng. Nad ei ole “enam” (indialased) ega “veel” (britid) – aga seda ainult sellepärast, et elatakse emmas-kummas kultuuris.

Tania, romaani “Life Is Not All Ha-ha Hee-hee” India taustaga filmidirektorist kangelanna, võtab kuulda oma agendi soovitusi ja teeb seda, mida ühelt “õigelt artiklilt” (Syal 2000: 109) oodatakse – läheb intervjuerima indialannat, kes lahutas end oma vägivaldsest abikaasast, misjärel mees röövib ja tapab nende kaks last, pannes lapsed koos endaga autosse, mille ta süütab. Taniat peetakse materjali hankimiseks kõige sobivamaks isikuks, sest brittide silmis kuulub ta loomuldasa niisugusesse julma maailma. Kui ta aga sündmuskohale ilmub, mõjub ta rämpsuga täis ja auklikel kohalikel teedel abituna, ja vaese naise toetusrühm saadab ta minema. Armanit kandev “printsess” ei kuulu enam nende maailma (kuigi Tania enda isa elab üsna samasugustes tingimustes) ja vaeste indialaste maailm võtab ta kokku nõnda:

See peab olema hea lugu, et sa tuleks Sohost siia nuuskima nagu mingi kultuuri raisakotkas, kui sulle nii sobib! Tead, see on inimese elu /.../ kelle heaks sa töötad, selle tegid sa meile selgeks /.../ sina siin enam ei ela. Aga see ei ole turistidele vaatamiseks. Mine koju (Syal 2000: 267).

Aga kus on Tania kodu?

Kui ta Sohos baari läheb, saab ta endale lubada kõike, mida seal müüakse. Ometi tunneb ta sisse astudes, et tal on silt otsaes:

KULTUURIKONFLIKTI OHVER – KÄSITSEDA ETTEVAATLIKULT;
KOLMANDA MAAILMA RÕHUTUD NAINEN – ANNA TALLE STIPENDIUM (Syal 2000: 56).

Need sildid on hoopis midagi muud kui “printsessi” oma, ja niisama alandavad, kategoriseerides teda välimuse põhjal, sest ta pole veel suudki lahti teinud ega rahakotti välja võtnud.

Homi Bhabha kasutab terminit *hübriidsus*, kirjeldamaks “kultuurilise võimu konstrueerimist poliitilise antagonismi või ebavõrdsuse tingimustest” (Bhabha 2003: 58). Siinses töös räägitakse olukorra eba-meeldivusest (*predicament*), püüdes samas näidata, et hübriidsus on kogu vastasseisust ja poliitilisest ebavõrdsusest hoolimata positiivne ruum, mille arenguvõimalused on tähelepanuväärsed ja kus toimuvad tänapäeva maailma kõige olulisemad läbirääkimised.

Jeanette Wintersoni tegelased elavad maailmas, mis loob neile “tõrjutu” identiteedi.

Alice, romaani “Gut Symmetries” (1998) tegelane, on pidevalt olukorras, mis tähendab talle uut identiteeti, ainult et mitte tema enda silmis, vaid teiste silmis. Romaani narratiivne lugu on ebatavaline: “traditsioonilisest” armastuskolmnurgast kujuneb naise ja tema keskealise mehe armukese vaheline armastuslugu. Dramaatilised ei ole mitte sotsiaalsed, rahalised või moraalsed probleemid, vaid konflikt enesetaju ja konstrueeritud identiteedi vahel:

Mäletan, et kui Stella mind suudles, mõtlesin ma: “Nii ei tohi”. ... Ma teadsin: kui keegi meid näeks, koonduks kogu meie elu – ajalugu, keerulisus, rahvus, arukus, vanus, saavutused, staatus – meie suudluse eeldustesse. Ükskõik kes meid näeks, ütleks: “Need seal on ...”, ja sellest suudlusest, kõhklevast, mitmetähenduslikust, saaks taba ja võti (Winterson 1997: 118).

Antud näites on Alice'i keha tervikuna konstrueeritud “kahtlasena”, sest ta teeb seda, mida “ei tohi”, s.o astub üle heteroseksuaalse iha piiri. Huvitav on, et endast palju vanema mehega abielu rikkudes varem “ületatud” (abielulisuse, vanuse) piire ei pandagi pahaks, seda ei lükka ei ühiskond ega naise ise abjektsiooni tsooni – sest niisugused üleastumised on “tavalised”. Huvitav on ka see, et naisega ta ju abielu ei riku – suudlus oli vaid “kõhklev”. Ka ei ole ta kindel, kas “keegi nägi” neid. Kõik see ei ole aga oluline. Rääkides panoptilisusest kui sisemisest kontrollimehhanismist, ütleb Michel Foucault, et võimu ei pruugi

kuriteo toimepanekuks isegi kohal olla. Piisab täiesti objekti asetamisest arvatava pilgu alla – kui ka hetkel keegi ei näe, täidab kõikenägeva reguleeriva Võimu ja teadvuse osa pelk kahtlus, et võidakse näha (Foucault 1984: 206–213). Et mehhanism toimiks, on muidugi vaja kindlat tabude süsteemi, mis Alice'il on olemas.

Piisab sellest, et ta kord teist naist on ihaldanud, ja kohe ei ole ta enam automaatselt see, kes varem – noor võluv doktorikraadiga naisteadlane, kel on öelda kvantfüüsikas oma sõna, Inglise laevakompanii eduka omaniku tütar, kel on omad lapsepõlvelood ja isiklikud heitlused. Kõik need ja teised markerid, nagu ajalugu, rahvus, naise inimlik ja ühiskondlik väärtus – teisisõnu, tema mitmetahuline identiteet – lakkavad olemast kui nii võimsale märgistajale nagu seksuaalsus kas või vihjata. Nii saab Alice'ist Kristeva abjekt, ja seda ka tema enesetajus. Sama romaani Stella on samuti oma keha või sellele kirjutava nähtamatu jõu vang. Inskriptsioonid muutuvad ja nõnda rändab Stella keha (aga mitte tema subjektiivsus) niisuguste kategooriate vahel nagu juudi rahvus, biseksuaalsus, segaverelisuus, mahajäetus ja hullumeelsus. Ego niisugune “rändamine” on neist kategooriatest ühtaegu sõltuv ja neid teisaldav.

Alternatiivina näitab Winterson oma tegelasi ka väljaspool oma keha piire: kas lagunenu osadeks eskapistlikus kümnevõtmelises universumis (mis võimaldab lõputuid permutatsioone) või vabastavas Küberruumis romaanis “The Powerbook” (2000), kus koordinaadid, nagu sugu, vanus, ilu etalonid, amet kaotavad oma materiaalsuse ega ole enam olulised.

KOKKUVÕTE

Doktoritöö “Identiteedi konstrueerimine kaasaegsete briti naiskirjanike loomingu” ühendab kultuuriuringutes, soouuringutes, psühhoanalüütilises feminismis ja teatud määral ka postkolonialismis kasutatavaid lähenemisviise, et käsitleda identiteedi mõistet, kaasaegse diskursuse üht kõige vastuolulisemat, komplekssemat ja seega aktuaalsemat teemat. Töö uudsus seisneb komplekssema lähenemise rakendamises identiteedile, seda ennekõike kolme kaasaegse briti naiskirjaniku loomingu analüüsimisel, ja uute lähenemisviiside väljapakumises nende loomingu käsitlemiseks. Mõttekäigu arendamisel on toetunud identiteediga seotud teoreetilistest ja ilukirjanduslikest tekstidest kooruvale komplekseeritud poliitilisele diskursusele ja analüüsitud selle ilukirjanduslikku edasiandmist.

Uurimuse materjal, mis koosneb nimetatud kolme kirjaniku loomingu, on uudne selles mõttes, et varasemates kriitilistes või teoreetilistes töödes ei ole neid niimoodi kõrvutatud, ka ei ole neid analüüsitud identiteedi võtmes. Käesolev töö näitas aga, et niisugune, esialgu väheütlev kombinatsioon lubab identiteediteema laiemat käsitlust. Nimelt, selle asemel et käsitleda kirjanikke ainult ühest kitsast kriitilisest vaatenurgast, on hoopis otstarbekam kasutada mitmetahulist lähenemist, mis, tõukudes Halli ja Butleri töödest, on käesolevas töös jõudnud “üheaegsuse” ehk pideva ümberkombineerimiseni.

Et käesolev töö tegeleb briti n a i s kirjanike loomingu, on tekstide käsitlemisel esiplaanil sooküsimus – seda enam, et kirjanikel endil näikse olevat tõsine poliitiline tahe seada kahtluse alla soorollide jaotamisega ikka veel kaasnevad dilemmad, mis võivad naistel “suu kinni panna”. Meie uurimus aga rõhutab, et sugu on “teise” konstrueerimiseks ainult üks võimalik kriteerium. Sellepärast on palju tähelepanu pööratud ka Eva Figesi kirjatööde etnilisele kirevusele, Jeanette Wintersoni romaanide etnilisele ja seksuaalsele pluralismile ning hübriidsuse fenomenile Meera Syali romaanides.

Lõpuks võime öelda, et Jeanette Wintersoni, Eva Figesi ja Meera Syali töödes on kristalliseerunud valgustatud paljusid kaasaja põletavaid küsimusi. Naiskirjanikena annavad nad uut sügavust aastatuhande vahetuse probleemidele, nagu kultuuriline teine, võõrandumine, vägivald ja trauma. Autorite erinev taust soodustab avaramat identiteedikäsitlust, andes diskussioonile uut hoogu. Identiteet osutub mitmetahuliseks, vastuoluliseks teemaks, mis ise endale vastu rääkides ennast ühtaegu õigustab. Loodetavasti annab analüüs oma panuse identiteedikäsitluse mitte ainult ilukirjanduses, sest teema iseenesest on kaasaja dünaamilises ja multikultuurilises maailmas elulise tähtsusega.

CONSTRUCTION OF IDENTITY IN THE FICTION OF CONTEMPORARY BRITISH WOMEN WRITERS

Summary

PhD thesis *Construction of Identity in the Fiction of Contemporary British Women Writers (Jeanette Winterson, Meera Syal, and Eva Figs)*, explores, first, identity in a broader sense, the way it is approached, defined, constructed, and challenged and, second, analyses the particular fictional choices contemporary women writers make in order to add their voice to the discussion. The material of the research is the writings of Jeanette Winterson, Meera Syal and Eva Figs. The problem of the research is whether it is possible to develop a paradigm for viewing identity not as something stable yet split into categories (gender, ethnic, national, social) but as a combination of contradictory constituents that are transient, unstable and aim at overcoming the limits set for them. In the development of this paradigm, we have used and analysed the ideas of Stuart Hall, Judith Butler, Michel Foucault, Julia Kristeva, Jacques Lacan, Hélène Cixous and others. We discuss such problems as Power, gaze, political constructs, history vs. *Herstory*, gender and cultural stereotypes or cultural myths, border, threshold, and pigeon-holing in the construction of identity, the role of folklore and mythology, and hybridity.

The research is novel in a number of aspects:

1. The thesis views identity not as one reductive category, but as a mixture, or palimpsest of aspects with no original underneath. It goes beyond the habitual categorisation of the respective writers, thus contributing not only to the development of **criticism**, but also **theory** of identity.
2. The **methodology** employed in the dissertation allows seeing the selected texts not only as political statements, but as *literary texts*. It is but too widely-spread a practice to view the writings of ethnic women in terms of the 'now-I-see-their-problems' approach. Similarly, gender issues are often seen separately from their wider narrative contexts. Therefore, the selected texts are also scrutinised as literary texts, from the point of view of structure and language as constituting their 'narrative identity'. The method of close reading and viewing literary texts against theoretical investigations is employed.
3. The present research gives due attention to the oeuvre of two writers (Figs and Syal), who are relatively unexplored in critical discourse, yet their work is extremely interesting from the point of view of identity. Similarly, the writings of Jeanette Winterson are considered in a wider perspective, with a special focus on identity in a broader sense, differently the usual categorising of her writings either in terms of method (Postmodernism) or sexuality.

The objectives and approach indicated above have defined the **structure** of the thesis, which consists of introduction, two theoretical chapters, a literary-critical chapter divided into 8 subchapters, and a conclusion. The volume of the thesis is 211 pages.

ANALÜÜTILISES ÜLEVAATES VIIDATUD KIRJANDUS

- ANDERMAHR, Sonya, LOVELL, Terry & WOLKOWITZ, Carol (eds). 1997. *A Concise Glossary of Feminist Theory*. London: Arnold.
- BENGTSON, Helene, BORCH, Marianne & MAAGAARD, Cindie (eds). 1999. *Sponsored by Demons: The Art of Jeanette Winterson*. London: Scholar's Press.
- BHABHA, Homi. 2003. The Culture's In-Between. – Stuart Hall & Paul de Gay (eds). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 53–60.
- BUTLER, Judith. 1993. *Bodies that Matter*. London: Routledge.
- CURRIE, Mark. 1998. *Postmodern Narrative Theory*. London: Macmillan.
- DRABBLE, Margaret (ed). 1995. *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford: Oxford UP.
- FIGES, Eva. 1978. *Little Eden: A Child at War*. New York: Persea.
- FOUCAULT, Michel. 1984. *The Foucault Reader*. Ed. Paul Rabinow. New York: Pantheon.
- GRICE, Helena & WOODS, Tim (eds). 1998. 'I'm Telling You Stories': *Jeanette Winterson and the Politics of Reading*. London: Rodopi.
- HALL, Stuart. 2004. Who Needs Identity? – Stuart Hall & Paul de Gay (eds). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1–17.
- LACAN, Jacques. 1982. The Phallic Phase and the Subjective Import of the Castration Complex. Trans. Jacqueline Rose. – J. Mitchel & J. Rose (eds). *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the Ecole Freudienne*. New York: Pantheon, 99–123.
- MARSHALL, Coraline. *Meera Syal*. <<http://carolinescomedybase.tripod.com/meera.html>>, 10.02.2006.
- MERCER, Kobena. 1992. 1968: Periodizing Politics and Identity. – Lawrence Grossberg, Cary Nelson & Paula A. Treichler (eds). *Cultural Studies*. London: Routledge, 424–449.
- MILLER, Laura. 1997. *Rogue Element. The Salon Interview*. <<http://www.salon.com/april97/winterson970428.html>>, 6.01.2006.
- ONEGA, Susana. 2006. *Jeanette Winterson*. Contemporary British Novelists series. Manchester: Manchester UP.
- PALMER, Paulina. 2001. Jeanette Winterson: Lesbian/Postmodern Fictions. – *Engendering Realism and Postmodernism*. New York: Rodopi, 181–190.
- SOOVIK, Ene-Reet. 2004. Subversion or Dependence: Postmodern Intertextuality and Feminism in Jeanette Winterson's *The Passion*. – Marina Grishakova & Markku Lehtimäki (eds). *Intertextuality/Intersemiosis*. Tartu: University of Tartu Press, 56–74.
- STEIN, Thomas Michael. 2003. Inscribing the Holocaust into the Modern Gothic Novel: Eva Figes's *The Tenancy* – Ulrike Behlau & Bernhard Reitz (eds). *Jewish Women's Writing of the 1990s and Beyond in Great Britain and the United States*. MUSE 5. Trier: WVT, 153–161.
- SYAL, Meera. 1997. *Anita and Me*. London: Flamingo.
- SYAL, Meera. 2000. *Life Isn't All Ha Ha Hee Hee*. London: Black Swan.
- WINTERSON, Jeanette. 1997. *Gut Symmetries*. London: Granta.
- SYAL, Meera. 2001. *The Powerbook*. London: Vintage.